

TOMASZ BUTKIEWICZ

KILONIA, NIEMCY

**„NIEMIECKIE CZASOPISMO NAUKOWE W KRAJU
WARTY” W IDEOLOGICZNYM PROPAGOWANIU
GERMAŃSKIEJ TOŻSAMOŚCI
I NARODOWOSOCJALISTYCZNEJ ŚWIADOMOŚCI.
PRZYCZYNEK DO ANALIZY HITLEROWSKIEJ
OKUPACJI W LATACH 1939-1945**

I

Wspólna historia stosunków polsko-niemieckich przez dekady naznaczona była przeszłością ze znamieniem II wojny światowej. Nie powinno więc dziwić, że polityka III Rzeszy rozpatrywana po 1945 r. w kategoriach zbrodni nazizmu w oczach Polaków i krajów okupowanych na wschodzie Europy budzi zadumę i nieustannie prowokuje do badań naukowych nad jej sprawstwem. Począwszy od końcowych lat czterdziestych po czasy współczesne analiza tego okresu weszła do kanonu polemiki historycznej dotyczącej przeszłości obu narodów. Już trzecie pokolenie Polaków spogląda na ten problem przez pryzmat doświadczeń swoich przodków: okupacji, wysiedleń i eksterminacji. Niemcy postrzegają wojnę natomiast w optyce fazy końcowej: upadku, ucieczki i przesiedleń ludności ze Śląska, Pomorza i Prus Wschodnich; zwłaszcza pokolenie rocznika 1930, z wyjątkiem mniejszości, przeszłość tę nadal interpretuje w sposób wyjątkowo osobliwy – siebie widzi jako ofiarę, stawiając Polaków w roli oprawców. Budując reakcje obronne, Niemcy starannie wymazywali to, co należało do świata nazizmu, uwielbienia *Volku* i perspektywy budowy wielkiej III Rzeszy. Przemilczali więc powszechny brak sprzeciwu kosztem ludów podbitych, a następnie okupowanych. Często w odbiorze takiej przeszłości dochodzi do przepracowania własnej winy poprzez zestawienie hitlerowskich zbrodni na równi z objawami antysemityzmu Polaków¹.

¹ Szerzej: *Unsere Mütter, unsere Väter* (Nasze matki, nasi ojcowie), w reżyserii Phillipa Kadelbacha, projekcja trzyczęściowego miniseriału opartego na faktach w telewizji ZDF, 17, 18 i 20 marca 2013 r., J. Hackmann, *Nowa fala rozliczenia z przeszłością?* [w:] Centrum Studiów Niemieckich

Pokonanie w 1939 r. Polski doprowadziło do wchłonięcia w granice państwa nazistowskiego części zdobytych ziem. Kolejnym etapem był podział tych terenów, wskutek czego podlegały decyzjom administracji reżimu totalitarnego. W toku tych działań na mocy układu Ribbentrop-Mołotow z 23 sierpnia 1939 r. III Rzesza dokonała militarnej inkorporacji ziem polskich na zachodzie. W ten sposób województwo poznańskie II Rzeczypospolitej (dalej: II RP) i sporny w dwudziestolecie międzywojennym tzw. polski korytarz, powstały zgodnie z ustaleniami traktatu w Wersalu², przestały istnieć. Z terenów wchłoniętych w granice Niemiec nazistowskich zgodnie z dyrektywami wydanymi przez Adolfa Hitlera (1889-1945) z 8 i 24 września stworzono: Okręg Rzeszy Gdańsk Prusy Zachodnie (*Reichgau Danzig-Westpreußen*), Generalne Gubernatorstwo (*Generalgouvernement*), Okręg Administracyjny Górnego Śląska (*Gau Oberschlesien*) i Kraj Warty (*Gau Wartheland*)³. Dyrektywy przede wszystkim dotyczyły administracyjnego uporządkowania okupowanych terenów. Na początku zarząd tych ziem oddano strukturom wojskowym. W ten sposób najpierw powstały militarne sektory na tzw. zajętych terenach wschodnich (*Militärverwaltung im besetzten Ostgebiet*): Prusy Zachodnie, Poznań, Łódź, Kraków. Następnie przekształcono je w cywilne zarządy administracyjne (*Gauen*), które przekazane zostały w ręce oddanych Hitlerowi ludzi. Górnym Śląskiem, przyłączonym do III Rzeszy, zarządzał Josef Wagner (1899-1945), w Gdańsku i regionie rządził Albert Forster (1902-1952), w Krakowie władzę sprawował Hans Frank (1900-1946), do Poznania z urzędu prezydenta Senatu Miasta Wolnego Gdańsk oddelegowany został Artur Greiser (1897-1946). Przejmując tę funkcję, otrzymał dodatkowo stanowisko Szefa Zarządu do Spraw Cywilnych (*Chef der Zivilverwaltung*) i Komisarza Rzeszy (*Reichskommissar*)⁴.

i Europejskich im Willy'ego Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego, *II Zjazd Niemcoznawców, 21-23 listopada 2013*, red. A. Kuropatwa, Wrocław 2013.

² E. Bethge, *Dietrich Bonhoeffer. Eine Biographie*, München 1989, s. 54-55; E.H. Roberston, *Dietrich Bonhoeffer. Leben und Verkündigung. Mit einer Einführung von Renate Bethge. Aus dem Englischen. Von Marianne Mühlberg*, Göttingen 1989, s. 44; K. Martin, *Bonhoeffer in Finkenwalde. Briefe, Predigten, Texte aus dem Kirchenkampf gegen das NS-Regime 1935-1942*, [w:] *Studien mit Hintergrunddokumentation und Erläuterungen*, Hrsg. K. Martin, L.M. Rathke, Wiesbaden-Berlin 2013; J. Krasuski, *Zamiast wstępu*, [w:] *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, część pierwsza: *Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej*, red. J. Krasuski, G. Labuda, A.W. Walczak, Poznań 1974, s. 17-18. Chociaż w okresie Republiki Weimarskiej Niemcy odrzucali krzywdę „Wersalu”, zwłaszcza § 234 na temat obarczenia ich wyłączną winą, jak rodzice Dietricha Bonhoeffera, po dojściu A. Hitlera do władzy należeli do protestującej – milczącej mniejszości. Pomimo tej postawy na wschodzie widzieli niewiele więcej niż Królestwo Kongresowe, a odrodzenie Polski w 1918-1919 r. odbierali jako głęboki szok i historyczne nieporozumienie.

³ C. Madajczyk, *Faszyzm i okupacja 1939-1945*, Poznań 1984, t. 2, s. 257-280; C. Łuczak, *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Poznań 1993, s. 167; M. Rutowska, *Die Aussiedlung von Polen und Juden aus den in das Dritten Reich eingegliederten Gebieten ins Generalgouvernement in den Jahren 1939-1941*, [w:] *Umgesiedelt – Vertrieben Deutschbalten und Polen 1939-1945 im Warthegau*, Hrsg. E. Neander, A. Sakson (*Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung*), Marburg 2010, s. 44-45.

⁴ P. Hüttenberger, *Die Gauleiter. Studie zum Wandel des Machtgefüges in der NSDAP. Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Hrsg. H. Rothfels, Th. Eschenburg, Stuttgart 1969, s. 221, 224;

Z chwilą dokonanego podziału wprowadzone zostały stosowne zarządzenia dotyczące uregulowania sprawy polskiej na terenach przejętych przez nową administrację. Wraz z nimi na sile przybrały resentymenty antypolskie i antyżydowskie, które w tak intensywnej formie Europie i świata dotąd nie były jeszcze znane⁵. Realizacja tych ustaleń przyniosła eksterminacje, egzekucje i prześladowania obywateli polskich. Do celów tych przygotowana została „Specjalna księga Polaków ściganych listem gończym” (*Sonderfahndungsbuch Polen*)⁶, która od pierwszych dni okupacji posłużyła do likwidacji inteligencji, szlachty i duchowieństwa. Do 26 października 1939 r. dokonano egzekucji 20 tys. obywateli II RP⁷. Eksterminacja Polaków dotyczyła także powstałego Kraju Warty. Należy tu zaznaczyć, że do wybuchu II wojny teren ten zamieszkiwało: 3,96 mln Polaków (85%), 366 tys. Żydów (8%) i 327 tys. Niemców (7%)⁸. Zgodnie z planami narodowych socjalistów w szczególności należało wyeliminować polską społeczność. Od tak dużej liczby Polaków (w okupowanym regionie oszacowano ją na 90%) oddzielenia żyjących tam Niemców dokonano poprzez stworzenie tzw. listy narodowej (*Volksliste*). Wprawdzie dotyczyła ona czysto rasowych Niemców, czyli niemających korzeni słowiańskich i żydowskich, ze względu na nieuniknione genetyczne wpływy Polaków na tych terenach podzielono ją na cztery kategorie: 1) osoby z niepodważalnym pochodzeniem niemieckim zaangażowane przed wybuchem wojny w działalność narodową, 2) osoby pielęgnujące niemiecką kulturę i przynależące do NSDAP, 3) osoby mające wprawdzie niemieckie korzenie, lecz niemówiące rodzimym językiem, 4) tzw. renegaci, tj. osoby mające niemieckie korzenie, ale spolonizowane⁹. Kraj Warty stać się miał więc poligo-

A. Kranz, *Führer Nachlese*, [w:] tegoż *Reichsstatthalter Arthur Greiser und die „Zivilverwaltung“ im Wartheland 1939-1940. Die Bevölkerungspolitik in der ersten Phase der deutschen Besatzungsherrschaft in Polen*, Potsdam 2010, s. 17; *Bundesarchiv Berlin Lichterfelde* (dalej: BBL), B 162, *Prozeß gegen Arthur Greiser vor dem Obersten Volkstribunal*, s. 2.

⁵ A. Kranz, *Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher*, [w:] tegoż, *Reichsstatthalter Arthur Greiser...*, s. 18. Podczas procesu w Norymberdze 30 listopada 1945 r. pułkownik Erwin Lahousen przed Sądem Wojskowym zdał sprawozdanie z rozmowy, jaką przeprowadził 12 września 1939 r. w pociągu Führera (*Führerzug*) ze swoim zwierzchnikiem Wilhelmem Canarisem i w obecności Joachima von Ribbentropa, Wilhelma Keitela, Alfreda Jodla, którym oświadczył: „Za czyny bestialstwa wobec Polaków (*Ausrottungsmaßnahmen*) odpowiedzialność przed światem będzie ponosić Wehrmacht”. Na co Keitel odpowiedział: „Sprawy te należą do kompetencji samego Führera i skoro nie uczyni tego Wehrmacht, to zrobi to SS, Policja Porządkowa oraz podobne im organizacje”.

⁶ M. Wildt, *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002, s. 419.

⁷ C. Madajczyk, *Die Okkupationspolitik Nazideutschland in Polen 1939-1945*, Berlin Ost 1987, s. 28. W tym zakresie rozpatrywane były zbrodnie niemieckie na Polakach w celu fizycznej likwidacji warstw przywódczych w ramach akcji „Inteligencja”, wchodzącej w skład szerszego programu o nazwie „Tannenberg”.

⁸ M. Broszat, *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939-1945*, Frankfurt a.M. 1965, s. 38.

⁹ R. Kaczmarek, *Polacy w Wehrmachcie*, Kraków 2010, s. 53-54; M. Krzoska, *Volksdeutsche im Warthegau*, [w:] *Umgesiedelt – Vertrieben...*, s. 66-69; G. Wolf, *Deutsche Volksliste*, [w:] *Handbuch der völkischen Wissenschaften*, Hrsg. M. Falbusch, I. Haar, München 2008, s. 129; K.M. Pospieszalski, *Niemiecka Lista Narodowa w Kraju Warty. Wybór dokumentów*, Poznań 1949, s. 46.

nem doświadczalnym nie tylko pod względem germanizacji terenu, ale także selekcji mieszkańców. Do realizacji tych planów posłużyć miało rozwiązanie, którego autorem między innymi był Greiser. Jego dalekosiężne plany, uzyskując aprobatę Hitlera i przy wsparciu przywódcy SS Heinricha Himmlera (1900-1945) oraz generała Policji Bezpieczeństwa (*Sicherheitspolizei*) Reinharda Heydricha (1904-1942), wprowadzone zostały w życie z chwilą przejęcia urzędu w Kraju Warty¹⁰. Bezpośrednio donosi o nich publikacja z wygłoszonego 10 czerwca 1942 r. na uniwersytecie w Kilonii referatu administratora Poznania i regionu zatytułowanego „Budowa na Wschodzie” (*Der Aufbau im Osten*). Zgodnie z jego założeniami nowo powstały i zarządzany przez niego okręg stać się miał czysto rdzennym terytorium niemieckim otwierającym drzwi na Wschód („Insofern bezeichne ich den Reich Wartheland als Kernraum auch im Hinblick auf die eingegliederten Gebiete, die dem deutschen Volk als Tor zum weiteren Osten offenstehen”)¹¹.

Śmiałe plany miały zostać zrealizowane dzięki akcjom: Do domu Rzeszy (*Heim ins Reich*, dalej: HiR) i Generalny Plan Wschód (*Generalplan Ost*)¹². W tych dwóch, zakrojonych na szeroką skalę, operacjach przede wszystkim chodziło o przebudowę dotychczasowych stosunków demograficznych w kierunku dominacji osadników niemieckich. Oba plany pokazują, w którą stronę oscylowała polityka germanizacyjna okupowanego regionu¹³. Projekty zakładały nasycenie narodowosocjalistycznym rasizmem w kolonizacji i germanizacji obszarów Europy Środkowo-Wschodniej. Równoległe rozpoczęto wysiedlanie i eksterminację ludności słowiańskiej – Polaków odbieranych w kategorii podludzi (*Untermenschen*). Omawiany problem w szczególności dotyczy Kraju Warty jako „poligonu doświadczalnego narodowych socjalistów” (*Exerzierplatz des Nationalsozialismus*)¹⁴.

Systematycznie dokonywana eksterminacja Polaków i Żydów, a w jej następstwie eliminacja ze społeczeństwa, prześladowania, wysiedlenia, miały na celu stworzenie okręgu administracyjnego wyłącznie dla Niemców. Jednak pomimo zaplanowanych akcji, których efektem było wysiedlenie do Generalnego Gubernatorstwa 500 tys. Polaków i zasiedlenie w ich miejsce około 130 tys. Niemców z Rzeszy

¹⁰ J. Krasuski, *Historia Niemiec*, Wrocław 2002, s. 424-425; H.H. Schubert, *Volkspolitische Voraussetzung der Deutschen Volksliste* „Neues Bauerntum, Fachwissenschaftliche Zeitschrift für das ländliche Siedlungswesen”, 1941, H. 33, s. 404; H.-J. Bömelburg, B. Musial, *Die deutsche Besatzungspolitik in Polen 1939-1945*, [w:] *Deutsch-polnischen Beziehungen 1939-1945-1949*, Hrsg. W. Borodziej, K. Ziemer, Osnabrück 2000, s. 49; J. Sobczak, *Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej*, Poznań 1966, s. 193.

¹¹ A. Greiser, *Der Aufbau im Osten*, [w:] *Kieler Vorträge gehalten im Institut für Weltwirtschaften der Universität Kiel*, Hrsg. prof. dr A. Predöhl, Jena 1942, s. 4.

¹² Szerzej: M. Rössler, *Wissenschaft und Lebensraum. Geographische Ostforschung im Nationalsozialismus*, Berlin 1990; B. Wasser, *Himmlers Raumplanung im Osten. Der Generalplan Ost in Polen 1940-1944*, Basel 1993.

¹³ A. Wolff-Powęska, *Pamięć, brzemię i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945-2010)*, Poznań 2011, s. 484; H.J. Bömelburg, J. Kochanowski, *Niemiecka polityka okupacyjna w Polsce w latach 1939-1945*, [w:] *Polska-Niemcy. Wojna i pamięć*, red. J. Kochanowski, B. Kosmala, Warszawa-Poznań 2009, s. 53.

¹⁴ A. Greiser, *Aufbau im Osten...*, s. 19-20.

i około 242 tys. Niemców ze wschodniej Europy, do 1944 r. Kraj Warty nadal zamieszkiwało 3,3 mln ludności polskiej¹⁵. Przeprowadzane w tych latach akcje prawie potroiły stan demograficzny ludności niemieckiej z liczby 327 tys. w 1939 do 1 mln w 1944 roku¹⁶. Można zatem zaryzykować stwierdzenie, że prowadzona od 1941 r. wojna Hitlera z ZSRR, a następnie postępująca od 1943 r. militarna klęska wojsk III Rzeszy, wprawdzie nie zahamowała eksterminacji polskich Żydów, ale z pewnością powstrzymała napływ nowych osadników, a wraz z nim dalsze masowe wysiedlenia Polaków.

Biorąc pod uwagę akcje HiR i GPO dotyczące osadników bałtyckich, nie można pominąć faktu, iż Niemcy pod względem imperialnej polityki jeszcze z okresu Cesarstwa stanowiły bogaty obszar kulturowy, różnorodny etnicznie. Stąd nie bez powodu narodowi socjaliści na terenach III Rzeszy już od 1933 r. zabiegali o eliminację heterogenicznej społeczności¹⁷. Nowo powstały Kraj Warty miał być eksperymentem nie tylko pod względem eliminacji Polaków i Żydów w celu uzyskania idealnego efektu, ale jak Hans-Erich Volkmann pisał – miał przynieść efekt „zrównania”: „wspólna krew należy do wspólnej Rzeszy” (*Gemeinsames Blut gehört in eine gemeinsames Reich*)¹⁸. Tu pod względem rasowym polegano na pracach ideologów nazistowskich, którzy na antropologiczną wielokulturowość Niemców już w 1934 r. stworzyli odpowiednie standardy. Chodziło o wykazanie cech dostrzeganych w wyglądzie i nadanie im odpowiedniej klasyfikacji w katalogu rasy, do których łatwo dopasowano osadników bałtyckich. Obok rasy nordyckiej wyróżniono tzw. rasy pochodne wschodnie, szczególne dla Niemców bałtyckich. Pomimo widocznych różnic dawały one szansę na uzyskanie statusu narodowego i integrację ze społecznością III Rzeszy. Społeczność niemiecką uporządkowano w czterech grupach, z których wyodrębniono także trzy pochodne rasy mieszane. Pomimo szczegółowych podziałów wszyscy ich przedstawiciele bez wyjątków przynależeli do III Rzeszy. Wprawdzie rasy te różniły się pojedynczymi cechami, niemniej w podstawie eugenicznej antropologii uważano, iż miały spójność nordycką: 1) rasa nordycka (*nordische Rasse*), 1a) pochodna rasa fałsko-nordycka (*falischer Schlag der nordischen Rasse*), 2) rasa zachodnia (*westische Rasse*), 3) rasa dynarska (*dinarische Rasse*), 3a) rasa dynarska mie-

¹⁵ M. Rutkowska, *Die Aussiedlung von Polen und Juden aus den in das Dritten Reich eingegliederten Gebieten ins Generalgouvernement in den Jahren 1939-1941*, [w:] *Umgesiedelt – Vertrieben...*, s. 43; M. Schröder, „*Rettung vor dem Bolschewismus?*”, *Die Ansiedlung der Deutschbalten im Warthegau*, [w:] tamże, s. 53.

¹⁶ D. Matelski, *Ludność niemiecka w Kraju Warty (1939-1945)*, [w:] *Polska – Niemcy – Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce*, red. A. Sakson, Poznań 1994, s. 110.

¹⁷ A. Eydt, *Rassenpolitische Erziehungswissenschaftliche Zeitschrift der Bewegung* 1937, Jhg. 2, s. 2-12; H. Muckermann, *Rassenforschung und Volk der Zukunft*, München 1932, s. 492. Do trzeciego pokolenia wstecz należało udowodnić czyste rasowo pochodzenie: kto jest, a kto nie jest rodowitym Niemcem. Cechą podstawową była czystość i higiena rasy w kontekście sterylności niemieckiego społeczeństwa. Tak w czasopiśmie wydawanym przez Urząd Główny dla Kierowników Wychowania w Rzeszy przy NSDAP (*Reichsleitung der NSDAP Hauptamt für Erzieher*), propagowano rasowo-polityczne wychowanie.

¹⁸ M. Schröder, „*Rettung vor dem Bolschewismus*”..., s. 53.

szana (*dinarischer Mischtypus*), 4) rasa wschodnia (*ostische Rasse*), 4a) pochodna rasa wschodnia (*ostbaltischer Schlag der ostischen Rasse*)¹⁹. W ten sposób łatwiej dopasowano *Volksliste*, eliminując element niezakwalifikowany do standardów ideologii narodowosocjalistycznej. Zgodnie z oczekiwaniami Kraj Warty, region zamieszkiwany w większości przez Polaków i spolonizowanych Niemców, poprzez tę listę umożliwił dokonanie wyboru przynależności narodowej.

II

Jak już zostało wspomniane, okupacja Kraju Warty przyniosła realizację planów germanizacyjnych, na mocy których rdzenną i miejscową ludność – Polaków i Żydów, eliminowano w egzekucjach, systematycznie wysiedlano do Generalnego Gubernatorstwa lub wywożono do przymusowej pracy w głąb Rzeszy. Na miejsce wysiedlanych rodzin przybywali niemieccy osadnicy²⁰: „Pamiętam, jak przesiedlono nas w grudniu 1939 roku z Rygi do Poznania. Weszliśmy do domu Polaka, który z rodziną zasiadał do obiadu. Mieszkanie przydzielone dla naszej rodziny musiał opuścić. Zabrać mógł jedynie podręczny bagaż. Późnym popołudniem właściciel przydzielonego nam lokalu powrócił i prosił mojego ojca o zgodę na zabranie własnego biurka z jego zawartością”²¹.

Powyższe wspomnienia nakreślają dramat Polaków, którzy bezprawnie zostali zmuszeni do opuszczenia swojego miejsca zamieszkania. Nie tylko Poznań, ale również tereny wcielone do III Rzeszy stać się miały nowym niemieckim Wschodem. Zaplanowaną akcją germanizacyjną przez kolejne lata okupacji ideologicznie wspierało „Niemieckie Czasopismo Naukowe w Kraju Warty” (*Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Wartheland*, dalej: DWZiW)²². Chociaż ideolodzy i pe-

¹⁹ B.K. Schultz, *Deutsche Rassenköpfe. 43 preisgekrönte Bilder der fünf in Deutschland vertretenen Haupttrassen*, München 1935, s. 15-16.

²⁰ H. Heiber, *Der Generalplan Ost. Dokumentation*, „Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte” 1958, H. 6, s. 281-325; J.M. Piskorski, *Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie*, Warszawa 2010, s. 58-59. „Antysłowiański wał”, który już w trakcie działań I wojny światowej stał się przedmiotem spornym i tematem niemieckiej dyskusji, przynieść miał zaplanowane zasiedlenie tych terenów osadnikami z Niemiec. Polaków i Żydów należało wysiedlić, począwszy od Śląska po Kurlandię.

²¹ E. Bütchen, z przeprowadzonej rozmowy z autorem, Kilonia 2009. Rozmówczyni po latach zrelacjonowała swoje przeżycia, które nie zawsze były dla niej miłym wspomnieniem. Zwłaszcza porojenna konfrontacja z zbrodniczym reżimem narodowych socjalistów oraz trauma przesiedleń, ucieczki i wypędzeń to trudne doświadczenia. Ostatnie dni wojny stały się analogiczne do sytuacji, w której jako mała dziewczynka uczestniczyła. Przepracowana trauma dojrzała tuż przed śmiercią. Rozmówczyni chętnie się zwierzała, jak się potem okazało, w ostatnich dniach jej życia.

²² Woryginałe *Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland. Neue Folge der Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen und des Naturwissenschaftlichen Vereins zu Posen sowie Deutschen Zeitschrift für Polen*, wydawane pod redakcją dra Alfreda Lattermanna w Poznaniu przy ulicy Rittergasse 4-6.

dagodzy nazistowscy przywiązywali do niego większą wagę dopiero od 1939 r., należy dodać, że już w okresie dwudziestolecia międzywojennego regularnie ukazywało się ono na terenie Polski, w szczególności w województwie poznańskim i pomorskim²³. W okresie tym funkcjonowało jako „Niemieckie Czasopismo Naukowe dla Polaków” (*Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen*, dalej: DWZfP)²⁴.

Od początku działalności publicystycznej redaktorami wydawnictwa byli dr Hermann Rauschning (1887-1982) i dr Alfred Lattermann (1894-1945). Zgodnie z założeniami DWZfP działalność redakcyjna koncentrowała się na utrzymaniu i budowaniu niemieckiego pomnika nieskazitelnej historii. Wprawdzie czasopismo to poruszało tematykę niemiecką, niemniej nie naruszało obowiązujących form wydawnictw ukazujących się na terenie Polski. Publikowane w DWZfP artykuły pomijały geopolityczne czy wręcz rewizjonistyczne tematy, a treścią nawiązywały jedynie do opisów niemieckiej przyrody i agrarnej działalności na terenach przejętych przez II RP po 1919 r. Po wchłonięciu jej zachodnich terenów w granice III Rzeszy redakcja zmieniła ton publikacji. DWZiW w treści i formie propagowało germańską tożsamość, budząc wśród Niemców narodowosocjalistyczną świadomość. Dlatego z chwilą utworzenia nowego regionu administracyjnego, tj. Kraju Warty, rozpoczęto tam akcję germanizacyjną.

Zanim omówione zostaną poszczególne prace publikowane na stronach DWZiW, należy przybliżyć osoby jego redaktorów oraz niektórych publicystów i ideologów nazistowskich. Pierwszym redaktorem naczelnym był H. Rauschning. Urodził się w Toruniu w rodzinie przywiązanej do tradycji wojskowej. Edukację pobierał w Szkole Kadetów w Poczdamie. Po jej ukończeniu podjął w Monachium studia z zakresu muzyki i filologii germańskiej. W trakcie nauki akademickiej przeniósł się na uniwersytet w Berlinie, gdzie otrzymał tytuł doktora²⁵. W latach dwudziestych związany ze środowiskiem narodowym Volksdeutschów, na terenie woj. pomorskiego działał na korzyść utrzymania więzi z niemieckim narodem. W 1926 r. przeniósł się do Wolnego Miasta Gdańska, gdzie podjął się politycznej działalności w krzewieniu germańskiej tożsamości i narodowosocjalistycznej świadomości. W 1932 r. wstąpił do NSDAP, co pozwoliło mu szerzej rozwinąć polityczno-partyjne skrzydła. Za ak-

²³ Pismo po raz pierwszy ukazało się w 1923 r. i redagowane było w pobliżu niemieckiego konsulatu w Poznaniu przy ulicy Zwierzynieckiej 1; konsulat w latach 1924-1939 mieścił się przy ulicy Zwierzynieckiej 15. Spis treści sugeruje, że wymowa merytoryczna dotyczyła w szczególności geograficznych i agrarnych omówień pozbawionych politycznych monologów.

²⁴ Niemieckie Czasopismo Naukowe dla Polaków (*Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen. Neue Folge der Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für Polen und das Deutschen Naturwissenschaftlichen Vereins und der Polytechnischen Gesellschaft zu Polen, zugleich Veröffentlichung der Deutschen Gesellschaft für Kunst und Wissenschaft in Bromberg und des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst in Thorn*, Begründet von Dr. Hermann Rauschning).

²⁵ W. Kotowski, *Die Abwanderung Hermann Rauschning aus Polen (1926)*, [w:] *Beiträge zur deutsch-polnischen Nachbarschaft. Festschrift für Richard Beyer zum 75. Geburtstag*, Hrsg. C.J. Kenez, H. Neubach, J. Rogall, Bonn-Berlin 1992, s. 124. Należy też dodać, że obok DWZfP od 1924 r. był także wydawcą *Deutsche Blätter in Polen* (dosłowne tłumaczenie „Niemieckie Kartki w Polsce”).

tywne wspieranie działalności tej partii na terenie Gdańska, które przyniosło nazistom w 1933 r. zwycięstwo, został wybrany na prezydenta senatu. Funkcję tę sprawował od maja 1933 do początku 1934 r., którą następnie przekazał Forsterowi²⁶.

Drugi redaktor naczelny dr A. Lattermann urodził się w Lesznie, studiował w Marburgu i Wrocławiu: germanistykę, historię, geografię. Brał udział w działaniach militarnych I wojny światowej, które przerwały okres jego nauki. Po jej zakończeniu powrócił do Wrocławia i na tamtejszym uniwersytecie w 1924 r. obronił tytuł doktora z tematu dotyczącego Górnego Śląska i powstań polskich w XX w. W latach dwudziestolecia międzywojennego pracował jako nauczyciel w Grudziądzu i Poznaniu. Był wnikliwym badaczem stosunków polsko-niemieckich. W 1926 r. został przewodniczącym Towarzystwa Historycznego w Poznaniu (*Historische Gesellschaft für Posen*). W momencie przejścia przez Rauschninga obowiązków prezydenta senatu w Wolnym Mieście Gdańsk, objął stery w DWZiW. W 1939 r. został najpierw komisarycznym kierownikiem biblioteki uniwersyteckiej w Poznaniu, zaś w 1942 r. jej dyrektorem²⁷. Jego cechy polityka, połączone z dynamiką ideologii nazistowskiej, wystarczyły do propagowania germańskiej tożsamości i narodowosocjalistycznej świadomości wśród Niemców przybywających do Kraju Warty. Lattermann zaangażował się w kontynuację działalności wydawniczej DWZiW, które po okresie dwudziestolecia międzywojennego i zależności wydawniczej wobec cenzury polskiej od 1939 r. przeżywało swój renesans.

DWZiW otwarte było na autorów współtworzących profil czasopisma podatnego na zapotrzebowanie nazistowskiego czasu. Nie sposób wymienić wszystkich, jednak zwrócić należy uwagę na tych, którzy ideologicznie wpasowali się w propagowanie germańskiej tożsamości i narodowosocjalistycznej świadomości. Zarówno treść, jak i poziom prezentowanych tam prac odpowiadały ideologii nazistowskiej wykorzystującej do germanizacji pióro i słowo. Na stronach periodyków tego wydawnictwa publikował między innymi prof. dr Erich Keyser (1893-1968), dyrektor regionalnego muzeum w Gdańsku, a od 1923 r. członek komisji badającej historię Gdańska i regionu w dorzeczu Wisły. Od 1926 r. wydawca tomu „Walka o Wisłę” (*Der Kampf um die Weichsel*), w którym zamieszczał wywody dotyczące historii politycznej. W latach trzydziestych XX w. wykładał historię średniowieczną w Wyższej Szkole Technicznej w Gdańsku²⁸.

Innym autorem, którego prace weszły do kanonu dydaktyki DWZiW, był prof. dr Reinhard Wittrams (1902-1973). Urodził się w Rydze, tam uczył się do szkoły, a po maturze studiował: historię, religioznawstwo i geografię na uniwersytetach w Rydze, Jenie i Tybindze. W 1925 r. obronił tytuł doktora w Instytucie Herdera

²⁶ H.S. Levine, *Hitlers Free City history of the Nazi Party in Danzig 1925-1939*, Chicago-London 1973, s. 48-54; E. Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*, Frankfurt a.M. 2005, s. 482; E. Stockhorst, *Fünftausend Köpfe, Wer war was im Dritten Reich*, Bruchsal-Baden 1967, s. 337; H. Weiß, *Personenlexikon 1933-1945*, Wien 2003, s. 367.

²⁷ R. Piejko, *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu w latach 1939-1945. Przyczynek do historii*, „Biblioteka” 2008, nr 11(20), s. 175-182.

²⁸ I. Haar, *Historiker im Nationalsozialismus: deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstum” im Osten*, Göttingen 2000, s. 137.

w Rydze i tam otrzymał katedrę. W 1937 r. opublikował głośną pracę dotyczącą czystości rasy i tożsamości narodowej „Naród i wyższa szkoła w rozbudowie” (*Volk und Hochschule im Aufbruch*). Praca ta przyniosła mu uznanie w środowisku akademickim przesiąkniętym do fundamentów narodowym socjalizmem. W 1938 r. Wittrams został mianowany ordynariuszem oraz dziekanem wydziału filozoficznego na Uniwersytecie Rzeszy w Poznaniu²⁹.

Pośród tak znacznych autorów nie można pominąć prof. dra Paula Wiliama Ssymanka (1874-1942), który jako historyk literatury w młodości zaangażowany był w organizacjach studenckich (*Finkenschaft*) promujących ideały patriotyczne Młodzieży Związkowej (*Bund Deutsche Jugend*) i organizacji Wędrownego Ptaka (*Wandervogel*). Już jako nauczyciel pracował w szkołach w Pirnie, Dreźnie i Rostoku, a od 1908 r. wykładał w szkole gimnazjalnej w Poznaniu. Publikował na stronach „Gazety Poznańskiej”, gdzie domagał się reformy szkolnictwa akademickiego. Po I wojnie światowej Poznań stał się polskim miastem, a Ssymank przeniósł się do Getyngi. Jego działalność i zaangażowanie w środowisku pedagogicznym dostrzeżone zostały przez ideologów narodowego socjalizmu. Od 1933 r. opowiedział się za propagowaniem nazizmu na uniwersytetach i w szkołach wyższych III Rzeszy³⁰.

Do grona pisarzy w DWZiW należy również zaliczyć dra Bernharda Karla Paula Vollmera (1886-1958), dyrektora archiwum państwowego w Kolonii. Pochodził z Brunzwicku, jednak na stałe osiadł w Düsseldorfie. W latach 1906-1912 studiował w Münsterze i Monachium na kierunkach historia, historia sztuki, prawo i germanistyka. W 1912 r. otrzymał tytuł doktora na uniwersytecie w Münsterze, a następnie w latach 1915-1919 pracował w archiwum państwowym w Düsseldorfie, którego został dyrektorem. W okresie III Rzeszy między 1940 a 1944 r. piastował stanowisko komisarza holenderskiego archiwum Rzeszy na terenach okupowanych (*Reichskommissar für die besetzte holländischen Gebiete*)³¹.

Prowadzona na terenie dawnego woj. poznańskiego i pomorskiego polityka germanizacyjna w szczególności miała na celu wymazanie znamion i elementów polskich. Napływający osadnicy – Niemcy bałtyccy – mieli czuć się tam jak w rodzinnym domu. Stąd nazwa akcji HiR dawała poczucie pewności i bezpieczeństwa na lepsze i nowe jutro. DWZiW od pierwszych dni wojny przystąpiło do szerokiej indoktrynacji zgodnej z założeniami ideologii narodowosocjalistycznej. Prezentowany periodyk w szczególności skierowany był do nauczycieli i wykładowców szkół i uniwersytetów. Wydawany był przez Towarzystwo Historyczne w Kraju Warty (*Historische Gesellschaft im Wartheland*). W zamierzeniach tworzył obraz nowego regio-

²⁹ B. Białkowski, *Reinhard Wittram an der „Reichsuniversität Posen”. Die Illusion einer baltischen Variante des Nationalsozialismus*, [w:] *Deutschbalten. Weimarer Republik und Drittes Reich*, Hrsg. M. Garleff, Köln 2008, s. 353-384; E. Klee, *Das Personenlexikon...*, s. 683.

³⁰ M. Podlasiak, *Paul Ssymank – Chronist der deutschen Studentengeschichte*, „Jahrbuch für Universitätsgeschichte” 2002, H. 5, s. 171-183.

³¹ G. Menk, S.F.M. Plantinga, „Die Ehre der deutschen Staatsarchivare und Historiker zu wahren”. *Bernhard Vollmer und seine Tätigkeit in den Niederlanden*, [w:] *Das deutsche Archivwesen und der Nationalsozialismus. 75. Deutscher Archivtag 2005 in Stuttgart*, Hrsg. R. Kretzschmar, A.M. Eckert, Essen 2007, s. 217-273.

nu ponownie przejętego przez Niemców. Tak zwani wschodni Niemcy nie zawsze byli obywatelami chętnie widzianymi w III Rzeszy. W porównaniu z rodakami z innych obszarów prezentowali niski poziom elementarnej higieny osobistej. Ponadto różnorodność dialektów powodowała, że osadnicy z Północy często nie mówili tzw. językiem urzędowym-środkowoniemieckim (*Hochdeutsch*)³². Po przyjeździe do Kraju Warty czuli się tam wyobcowani, odizolowani od środowiska, w którym trwali od zarania wieków. Dla zwykłych ludzi: robotników, rzemieślników i rolników przesiedlenie było wstrząsem cywilizacyjnym. Nagle znaleźli się w mieście, które pod względem socjalnym zapewniło komfortowy byt: „dla nas ze Wschodu dom z parkietem bieżącą wodą i centralnym ogrzewaniem były spełnieniem marzeń”³³. Opis odzianych we wschodnie chusty kobiet potwierdzał pogląd o negatywnym wpływie kultury wschodniej podludzi na Niemców przynależących do kultury zachodniej – nadludzi. Z zaprezentowanych wspomnień można wyciągnąć wnioski, że III Rzesza stała przed wielkim wyzwaniem – zrównać swoich ziomków-osadników z kulturą i cywilizacją hitlerowskich Niemiec. Stąd redakcja DWZiW obok ideologicznego propagowania germańskiej tożsamości i narodowosocjalistycznej świadomości współodpowiedzialna była za krzewienie ojczystego języka i historii.

W trakcie prowadzonej przez Niemcy wojny wydawnictwo w latach 1939-1944 wydało osiem czasopism ukazujących się w odstępach półrocznych. Z reguły publikowane były dwa egzemplarze na bieżący rok, a każdy wydawany periodyk obejmował około 200 stron. Czasopisma te miały wprawdzie przypisy, jednak nie podano w nich źródeł. Poruszane tam tematy przełożone były również ikonografią. Zaglądając do spisu treści czasopism powstałych przed 1939 r., można stwierdzić, że prezentowane tam prace w żadnym przypadku nie poruszały geopolitycznej lub rewizjonistycznej sytuacji Niemiec w okresie Republiki Weimarskiej. Prawdopodobnie dlatego, że wydawane były, jak sam tytuł podaje, w Polsce. Natomiast od momentu zajęcia przez nazistów zachodniej II RP zmienił się ton i charakter treści kierowanych do środowiska akademickiego, które kształtowało ideologiczny profil Kraju Warty. Dlatego artykuły i omówienia literatury niemieckojęzycznej, a w okresie początkowym nawet obcej, przede wszystkim polskiej, ukierunkowane zostały na ideologiczne propagowanie germańskiej tożsamości i narodowosocjalistycznej świadomości. Na uwagę zasługuje podział tych prac na poszczególne działy: artykuły, reportaże, omówienia opracowań literatury oraz czasopism publikowanych przed i po 1939 r. Na stronach periodyków wydawali rodzimi autorzy oraz przybywający do Kraju Warty ideolodzy i pedagodzy nazistowscy. Zadanie ich polegało na wskazaniu czytelnikowi, że pomimo dwudziestu lat dyktatu z Wersalu oraz wpływu kul-

³² Paula Hildner, członkini BDM wysłana do Kraju Warty na praktykę wiejską zwaną Landjahr, z przeprowadzonej rozmowy z autorem, Kilonia 2010. Nie zawsze byli to obywatele kojarzeni z narodem niemieckim, gdyż wielu z nich nie przestrzegało elementarnych zasad higieny osobistej. Ze wspomnień byłej członkini Związku Niemieckich Dziewcząt (*Bund Deutsche Mädel*, dalej: BDM) można wnioskować, że w Kraju Warty czekała ją wielka misja: „miałymy propagować używanie proszku i szczoteczki do zębów, nie wspominając o pomocy w nauce”.

³³ Helmuth Berenz, z przeprowadzonej rozmowy z autorem, Plön 2010.

tury polskiej Niemcy tu zawsze byli i od starożytności po czasy współczesne mieli do tych ziem odwieczne prawo.

W każdym poszczególnym periodyku dostrzec można propagowanie ideologii nazistowskiej w kontekście założeń pedagogiki totalitarnej na poziomie akademickim. Wprawdzie pełną odpowiedzialność za wkład pracy dydaktycznej ponosiła redakcja, niemniej od 1939 r. profil pisma sterowany był przez Narodowosocjalistyczny Związek Nauczycieli (*Nationalsozialistischer Lehrerbund*, dalej: NSLB) i jego twórcę Hansa Schemma (1891-1935)³⁴. To NSLB reedukował niemieckiego nauczyciela po okresie Republiki Weimarskiej, który od momentu przejścia przez nazistów władzy w 1933 r. podporządkowany został potrzebom pedagogiki totalitarnej. Inkorporacja terenów pokonanej Polski stworzyła nowe wyzwania dla NSLB i redakcji DWZiW. Tak więc od 1939 r. nie tylko młodzież szkolna, o którą w szczególności zabiegali naziści, ale także inni czytelnicy, do których docierało pismo, stali się odbiorcami treści propagandy III Rzeszy. Pod tym względem redakcja dokonała odpowiedniego podziału na segmenty, które miały ułatwić zrozumienie przesłania nazistowskiej indoktrynacji. Czasopismo prezentowało poszczególne tematy: kulturę, politykę, tradycję, klan rodzinny, czystość rasową, kolonizację, przestrzeń życiową, rolnictwo, rewizjonizm.

Pod względem ideologicznym, a w szczególności germańskiej tożsamości i narodowosocjalistycznej świadomości, periodyki unaoczniały czytelnikowi, jak ważny dla III Rzeszy okazał się Kraj Warty. Odbiorcami pisma z reguły byli pedagodzy szkół powszechnych i akademickich, które po zajęciu zachodnich ziem II RP podporządkowane zostały Ministerstwu Edukacji Bernharda Rusta (1883-1945). W murach nowo otwartych szkół dla Niemców oraz osadników bałtyckich stworzony został program dopasowany do pedagogiki totalitarnej państwa Hitlera. Należy tu dodać, że zrównanie (*Gleichschaltung*) poziomem ideologicznym ośrodków oświatowych na terenie

³⁴ BBL, *Akte Hans Schemm*, PK, Sig. Nr P0020; E. Klee, *Das Personenlexikon...*, s. 530; H.W. Schaller, *Der Gau Bayerische Ostmark/Gau Bayreuth – Anspruch und Wirklichkeit 1933-1945*, [w:] *Archiv für Geschichte von Oberfranken*, Bd. 81, Bayreuth 2001, s. 415-480. Twórcą NSLB był Hans Schemm. Urodził się w 1891 r. w Bayreuth w Górnej Frankonii, w 1923 r. wstąpił w szeregi NSDAP. Z ramienia organu partii w 1924 r. wszedł w skład gremium Narodowego Związku w Bayreuth (*Völkischer Bund Bayreuth*). Dnia 27 lutego 1925 r. z jego inicjatywy powstaje miejscowa komórka partyjna NSDAP (*Ortsgruppe Bayreuth*), a w roku następnym H. Schemm organizuje i staje na czele okręgu administracyjnego Górnej Frankonii NSDAP w Bayreuth (*Gau Oberfranken NSDAP Bayreuth*). Z jego inicjatywy w kwietniu 1929 r. powstaje w Hofie nad Soławą Narodowosocjalistyczny Związek Nauczycieli (*Nationalsozialistischer Lehrerbund*, dalej: NSLB). Dnia 16 marca 1933 r. H. Schemm zostaje Ministrem Edukacji i Kultury Bawarii (*Staatsminister für Unterricht und Kultur*), co umożliwia mu pełną realizację jego koncepcji ideologiczno-wychowawczych. Wydawany przez NSLB miesięcznik „Gazeta Rzeszy Niemieckich Wychowawców” (*Reichszeitung der deutschen Erzieher*) wskazywał na cel nowej edukacji. Także wydawany przez H. Schemma „Niemiecki Miesięcznik Naukowy” (*Deutsches Bildungswesen*) nadawał ideologiczny kierunek ukształtowania niemieckiego ucznia w III Rzeszy. Stąd od 1933 r. nastąpił przełom w dydaktyce nauczania, co bezpośrednio wpłynęło na model szkolnictwa i podległych ministerstwu wydawnictw oświatowych.

III Rzeszy leżało w gestii najważniejszych pedagogów i ideologów³⁵. To w szczególności na podstawie doświadczeń Ernsta Kriecka (1882-1947), Augusta Heißmeyera (1897-1979), Alfreda Baeumlera (1887-1968), Alfreda Rosenberga (1893-1946) oraz Joachima Haupta (1900-1989) opracowany został program edukacji, który realizowano na stronach DWZiW, a następnie w szkołach i ośrodkach akademickich Kraju Warty. W ten sposób nowo powstały region przejął system nauczania i propagowania ideologii nazistowskiej wśród młodzieży z rodzin osadników.

Ważnym wydarzeniem odnotowanym na stronach czasopisma było przekształcenie Królewskiej Akademii działającej pomiędzy 1903 a 1919 r. w Poznański Uniwersytet Rzeszy (*Reich Universität in Posen*, dalej: RUiP)³⁶. Słowo wstępne z okazji tego wydarzenia napisał wspomniany już wcześniej prof. dr Paul Ssymank. Pozwolił sobie zauważyć, że obok uniwersytetów w Królewcu, Greifswaldzie i Wrocławiu Poznań w końcu dołączył do miast z tradycją akademicką³⁷. Nowo powstała placówka stwarzała szansę na kształcenie młodzieży niemieckiej, która wraz z osadnikami przybywała do Poznania i Kraju Warty. W szczególności skierowana była do tych, którzy pomimo działań i uczestnictwa w wojnie Hitlera chcieli podjąć naukę na poziomie wyższym. Decyzjom tym sprzyjały wydawane przez ministerstwo Rusta dyrektywy, umożliwiając wszystkim ukończenie studiów na wybranym kierunku. Powołanie do życia RUiP było kontynuacją programu związanego z celowym rozszerzeniem ideologii nazistowskiej na teren Kraju Warty. Wszystkie jego elementy łączyły się z zaplanowaną germanizacją tego regionu i zrównaniem go poziomem z pozostałymi okręgami administracyjnymi w III Rzeszy.

Wywody autorów publikujących na stronach czasopisma dowodzić miały niemieckiej racji i z tego, że jedynie niesprawiedliwy traktat wersalski zahamował rozwój tego regionu. Niemcy ze swoim rewizjonizmem i zerwaniem z liberalną polityką Republiki Weimarskiej czekały na moment powrotu tych ziem do macierzy. III Rzesza spełniła oczekiwania i umożliwiła realizację planów Greisera, który Kraj Warty chciał przekształcić w germański Wschód. Obok tych śmiałych planów współodpowiedzialność za nowy niemiecki kraj również ponosiło DWZiW. Redakcja pisma dobierała odpowiednie tematy artykułów, które idealnie dopasowane zostały do toku myślenia i odbioru ideologii narodowosocjalistycznej. Dzieło, przed którym stali wydawcy, było wielkie, a ich czasopismo krzewić miało germanizację w każdym niemieckim domu. Podkreślano obecność Niemców na tych terenach od średniowiecza po czasy współczesne; tylko w okresach politycznych zawirowań na wschodzie Europy pozbawiani byli oni własnej tożsamości i świadomości. Pomimo

³⁵ H. Bernett, *Nationalsozialistische Leibeserziehung. Eine Dokumentation ihrer Theorie und Organisation*, Stuttgart 1966, s. 19-21.

³⁶ H. Neubach, *Statt eine Universität nur eine Königliche Akademie zu Posen 1903-1919*, [w:] *Universitäten im östlichen Mitteleuropa. Zwischen Kirche, Staat und Nation-Sozialgeschichtliche und politische Entwicklungen*, Hrsg. P. Wörster, München 2008, s. 128-139. Należy tu podkreślić, że 7 maja 1919 r. otwarty został w Poznaniu polski uniwersytet. III Rzesza w 1941 r. przejęła uczelnię i w jej miejsce powołała Uniwersytet Rzeszy.

³⁷ P. Ssymank, *Die Königliche Akademie in Posen 1903-1919. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Universität in Posen*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1941, H. 3/4, s. 1-12.

tych historycznych wydarzeń nadal podkreślano, że Niemcy i III Rzesza miała prawo ziem zachodnich II RP.

W ideologicznym entourage'u promującym germańską tożsamość i narodowosocjalistyczną świadomość, opartą na historii tych terenów, widoczny jest aspekt propagandowy. Za dobitny przykład posłużyć może dobór prezentowanych w DWZiW tekstów. Oczywiście nie sposób tu wymienić wszystkich, jednak warto przybliżyć te wyjątkowo przesycone wymową ideologiczną. Bezpośrednio naprowadzały czytelnika na odbiór germańskiej misji – parcia żywiołu niemieckiego na Wschód. Znaczenia nabrała kolonizacja Wielkopolski, którą zgodnie z poglądem Oswalda Reinharda Niemcy rozpoczęły już we wczesnym średniowieczu. Zasiedlenie zapoczątkowali Holendrzy przedstawieni jako etniczne germańskie plemiona³⁸. Tak od czasów Karola Wielkiego (768-814), następnie panowania Lothara III Supplinburga (1125-1137), Fryderyka II Wielkiego (1712-1786) po początek XIX w., tereny Wielkopolski systematycznie zasiedlali niemieccy koloniści. Jak autor dowodzi, już od VIII w. prowadzony był stały pochód plemion germańskich w kierunku wschodnim: Połabie, Wielkopolska (*Das galt auch für das Großpolen*) stały się terenem osadniczym. W opisie etnografii regionu Reinhard powołuje się nawet na *Codex Diplomaticus Maioris Poloniae*, w którym znajduje przykłady tych pierwszych osad: Chociule, Szczawinek, Troszyn, Wymyśle. Autor powołując się na Stanisława Kozierowskiego, dowodził, iż również polska etnografia odnotowała ten fakt³⁹. Wywód Reinharda sięga do źródła-syntezy, która – jak podkreślał – dała początek kolonizacji niemieckiej. Odnotowany fakt daje czytelnikowi poczucie, że jakoby ziemia Wielkopolski od średniowiecza po czasy współczesne była terenem wpływu niemieckiej kultury w geopolitycznym poszerzeniu granic⁴⁰. Zagłębiając się w treści artykułu, można dojść do wniosku, że autor wybiega poza okres dwudziestolecia międzywojennego i prognozuje przyszłość. Przedstawiane argumenty potwierdzają tezę, że tereny te zawsze były składową częścią Niemiec.

Skoro niemiecka kolonizacja sięgać miała daleko na Wschód, narodowi socjaliści w ich optyce geopolityki odbierali ją jako okazję do poszerzenia przestrzeni życiowej. Zgodnie z ideologią III Rzeszy stać się miała rzeczywistym stanem posiadania w granicach niemieckiego państwa Hitlera⁴¹. W tym tonie DWZiW prezentował również pracę Geo Jopke, który śmiało dowodził, że Poznań nigdy nie był polskim, lecz niemieckim miastem: „od momentu założenia miasto to miało niemiecką nazwę Posen”. Wprawdzie autor podkreśla tu znaczenie panowania pierwszych Piastów, ale jako otwarcia okna na cywilizację zachodnią, w tym przypadku niemiecką. Powołując się na kronikę Thietmara z Merseburga (975-1018), Jopke miał na względzie osadę Posen, która w Wielkopolsce była jedną z pierwszych lokalizacji na prawie

³⁸ O. Reinhard, *Niederländische Kolonisation im Reichsgau Wartheland*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, Jg. 4, H. 7/8, s. 53-74.

³⁹ O. Reinhard, S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, Jg. 4, H. 7/8, s. 54.

⁴⁰ Tamże, s. 58-60.

⁴¹ Szerzej: A. Wolff-Powęska, *Doktryna geopolityki w Niemczech*, Poznań 1979.

niemieckim⁴². Z tej manipulacji faktami chętnie korzystali naziści, dopisując swoją ideologiczną wersję, propagując germańską tożsamość Poznania i Kraju Warty. Parcie na wschód wszczęte w geny każdego Niemca otwierało wrota przestrzeni życiowej, o którą od 1939 r. przelewali aryjską krew.

Innym przykładem jest artykuł wspomnianego już wcześniej E. Meyera, który obok publikacji swoich kolegów zwrócił uwagę na szkołę katedralną w Gnieźnie z okresu średniowiecza. Szkicując historyczny fundament panowania Piastów, a tym samym utworzenia arcybiskupstwa w Gnieźnie, pisze o początkach niemieckiego szkolnictwa w Polsce. Nawiązując do przyjęcia przez Polskę w 966 r. chrześcijaństwa, dostrzega wprawdzie jej niezależność wobec Kościoła niemieckiego, niemniej podkreśla fakt, że ten pomimo politycznych zabiegów nie ograniczył oddziaływania Niemiec w tym regionie. Tu ogromną rolę odegrał pierwszy hierarcha „chrześcijańskiego Posen”, którym był niemiecki biskup Jordan (968-982)⁴³. Zgodnie z poglądem autora to dzięki Niemcom Polska dołączyła do świata kultury europejskiej, która de facto w wymiarze wiary była wówczas swego rodzaju unią chrześcijańską. Tak przedstawiając fakty, zaznaczył, że powstała w Gnieźnie szkoła mogła kształcić duchownych dla potrzeb polskiego Kościoła. Przytaczanie przykładów tego typu miało propagandowe znaczenie. W podobnym tonie redaktor naczelny Lattermann donosił o kronice Poznania autorstwa C.H. Weise. Krótka monografia była częścią zbioru prac poświęconych niemieckiemu dziełu na okupowanych terenach: *Poznań, monumentalne dzieło niemieckości na Wschodzie* (Sammelwerk: Posen, Bollwerk des Deutschtums im Osten)⁴⁴.

Podjęte działania wspierane były przez administrację narodowych socjalistów. Zgodnie z poglądem dra Bernharda Vollmera, dyrektora państwowego archiwum w Kolonii, nowo zdobyte tereny na Wschodzie należało zasiedlić i zgermanizować po wsze czasy. Osadnictwo tego regionu umocnić miało więź z ziemią, w szczególności uprawianą przez chłopów bałtyckich⁴⁵. Wprawdzie, jak autor podkreślił, ziemia ta w okresie panowania polskiego podlegała systematycznej polonizacji, jednak III Rzesza temu się przeciwstawiła. Również Vollmer sięgając do średniowiecza, przypomina czytelnikowi o chrześcijańskich misjach z X w. na terenach Słowian połabskich, a następnie na Pomorzu i w Wielkopolsce. Duży udział w tym, jakże politycznym, wydarzeniu mieli Niemcy. Tu ponownie podkreśla znaczenie niemieckich duchownych, którzy jako pionierzy nieśli chrześcijaństwo, a wraz z nim cywilizację i prawa miejskie: chełmińskie i magdeburskie. Jako pierwsi ustanowili podstawy państwowości tego regionu⁴⁶. W ten sposób autor wskazywał, że parcie na

⁴² G. Jopke, *Der deutsche Erstname der Stadt Posen und seine Herkunft*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 1/2, s. 169-170.

⁴³ E. Meyer, *Die älteste Kathedralschule von Gnesen im Mittelalter*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1941, H. 3/4, s. 59-70.

⁴⁴ A. Lattermann, *C.H. Weise, Chronik der Gauhauptstadt Posen, Berlin 1941*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1941, H. 3/4, s. 535.

⁴⁵ B. Vollmer, *Kölner Siedler im Wartheland*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1941, H. 3/4, s. 483.

⁴⁶ Tamże, s. 485-486.

Wschód (*Drang nach Osten*), które rozpoczęło się w średniowieczu, dało III Rzeszy prawo do zajęcia i okupowania Polski. W literackich pasażach Vollmera wyraźnie odczytać można cel germanizacji osiągnięty metodą zasiedlenia tych ziem przez niemieckie chłopstwo. Zgodnie z ideologią nazistowską wzór ten z pewnością zapożyczony został od środowiska Artamanów. Niemiecka „Krew i Ziemia” (*Blut und Boden*) była jądrem nieskażonego, prądziejczego i czysto rasowego regionu, należała do chłopstwa zasiedlanego w Kraju Warty (*deutschen Bauerntum im Gau Wartheland*)⁴⁷. Powyższe publikacje są typową dla narodowego socjalizmu propagandą germańskiej tożsamości unaoczniającej znaczenie Kraju Warty dla III Rzeszy.

Zapewnieniu niemieckiej bytności w regionie posłużyć miały także księgi i metryki parafialne, w których osadników przybywających z Zachodu datowano na XVI i XVIII w. Byli to kupcy, rzemieślnicy i chłopcy poszukujący nowej „ziemi obiecanej”⁴⁸. Formą uznania prawa do pobytu w Kraju Warty były także wprowadzone zmiany nazwisk rodowych z niemieckich na polskie, a po zajęciu woj. poznańskiego i pomorskiego ponownie na niemieckie. Zakrojona na szeroką skalę akcja doprowadziła do wymazania polskości i pełnego podporządkowania tych terenów celom germanizacji. Ciekawym porównaniem wydawać się także może lista niemieckich nazwisk z księgi chrztów w parafii Kłodawa (*Tonningen*) w opracowaniu Emila Kunitzera. Jak autor donosi, polonizacja Niemców doprowadziła do zmiany nazwisk, które w okresie III Rzeszy ponownie zostały zmienione na niemieckie. Rejestry z XVII, XVIII i XIX w.

⁴⁷ Tamże, s. 483; T. Butkiewicz, *Okultyzm i myśl ariozoficzna Towarzystwa Thule w ukształtowaniu ideologii narodowego socjalizmu w Niemczech*, „Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Res Politicae” 2009, t. 3, s. 113-126; R.J. Gorsleben, *Hoch-Zeit der Menschheit. Das Welt-Gesetz der Drei oder Entstehen – Sein – Vergehen. Ursprache – Urschrift – Urloge aus Runen geschöpft*, Leipzig 1930, s. 171-172; Szerzej: J.L. v. Liebenfels, *Theozoologie oder die Kunde von den Sodoms-Äfflingen und dem Götter-Elektron, eine Einführung in die älteste und neueste Weltanschauung und eine Rechtfertigung des Fürstentums und Adels*, [b.m.w.] 1904; H. Weinhold, *Die deutschen Monatsnamen*, Greifswald 1937, s. 51; H. Schelsky, *Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend*, Düsseldorf-Köln 1957, s. 79-80. Jednym ze współtwórców pangermańskiej myśli okultystycznej był Jörg Lanza von Liebenfels, wiedeńczyk z pochodzenia, którego ewolucja duchowa rozpoczęła się w zakonie cystersów. Założone przez niego czasopismo „Ostara” miało na celu rekultywować starą germańską tradycję, budząc w wyobraźni tożsamość aryjską. Ostara to bogini płodności wyznawana zgodnie z tradycją starogermańską, od tego imienia powstała nazwa niemieckich świąt wielkanocnych *Ostern*. Czasopismo „Ostara” zaczęto wydawać w 1905 r. Linią programową nawiązywało do określenia rasy nordyckiej o niebieskich oczach i blond włosach. Z niektórych nagłówek tytułowych można było wnioskować, iż miało charakter narodowo-radykalny: „Ostara Rzeszą ludzi o jasnych włosach (*Ostara und das Reich der Blonden*)”. Dyktatura jasnowłosych patrycjuszki (*Die Diktatur des blonden Patriziats*). Wojna światowa jako walka rasy ciemno- i jasnowłosej (*Der Weltkrieg als Rassenkampf der Dunklen gegen die Blondes*). To z jego inspiracji w 1900 r. założony został Zakon Nowych Templariuszy (*Ordo novi templi*) jako czasowa reinkarnacja zakonu stojącego na straży prawa oraz ładu i porządku w Europie. To właśnie w tym tajemniczym i hermetycznie zamkniętym kręgu po raz pierwszy zademonstrowano symbol złamanego krzyża (*Hakenkreuz*) kojarzonego później wyłącznie z ideologią narodowego socjalizmu.

⁴⁸ M. Becker, *Eintragungen aus Strelno und Witkowo (Wittingen) im ältesten evangelischen Kirchenbuch von Rosterschütz (Władysławowo), Kreis Turek*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, Jg. 4, H. 7/8, s. 235-236.

dowodzą, jak przebiegała systematyczna polonizacja, a następnie germanizacja tych rodzin. W szczególności chodziło o imiona i nazwiska, które w dużej mierze zmienione zostały z niemieckich na polskie. Oczywiście nie sposób jest wymienić wszystkich, gdyż Kunitzer podał 346 osób, jednak niektóre z nich należy tu przytoczyć:

„ur. w 1665, Szot Marianna w niemieckim języku Schott Marianne,
 ur. w 1683, Siewierz Katarzyna w niemieckim języku Sievers Katharina,
 ur. w 1796, Sztenze Katarzyna w niemieckim języku Stenze Katharina,
 ur. w 1797, Rynka Karol w niemieckim języku Rienke Karl,
 ur. w 1801, Liska Rozalia w niemieckim języku Lieske Rosalie,
 ur. w 1804, Szreterski Franciszek Hieronim w niemieckim języku Schröter Franz Hieronymus,
 ur. w 1804, Kac Elżbieta w niemieckim języku Katz Elisabeth,
 ur. w 1805, Szmicki Maciej w niemieckim języku Schmitzke Matheus”⁴⁹.

W podobnym tonie pisał naczelny DWZiW Lattermann, który podważał obecne nazwiska Niemców od wieków przebywających na terenach Wielkopolski. Za przykład wzięł grupę autochtonów zamieszkujących okolice Kępna w Kraju Warty. Zgodnie z jego poglądem imiona i nazwiska zostały spolonizowane, a ich prawdziwa niemiecka tożsamość wymazana. Wybuch II wojny i polityka integracyjna III Rzeszy pozwoliła tym Niemcom na ponowną identyfikację z krajem pochodzenia. Według Lattermanna polskie nazwisko z Adama zmienione zostało na Hadam, z Białka stał się Weißem, z Rybaka stworzono Fischera, Barycza nazwano Bartsch, Giernalt przyjął Giernoth, Zalewskiego przemianowano na Eisert⁵⁰. W ten sposób nie tylko sam region i jego kultura, a wraz z nią ukształtowanie nowej nazistowskiej administracji, ale także społeczność podlegała zaplanowanej germanizacji.

Obok tych wymienionych powyżej przykładów trzeba zauważyć, że autorzy publikujący na stronach periodyku w szczególności zwracali uwagę na elementy przeszłości, która wskazywała na stałą bytność Niemców w regionie. Społeczność ta aktywnie broniła się przed naporem polskich wpływów, utrzymując własną germańską tożsamość i narodową świadomość. Przykładem może być tekst Edmunda Klinkowskiego, który opisywał powstanie Tadeusza Kościuszki w zaborze rosyjskim. Autor zwrócił uwagę, że insurekcja ta miała także swoje znaczenie w zaborze pruskim. Według Klinkowskiego wydawała się wówczas wręcz bardzo niebezpieczna. Niemniej dostrzegając heroizm Polaków, podkreślił jednocześnie patriotyzm Niemców w większości zamieszkujących miejscowości: Nowy Tomyśl, Wolsztyn, Bukowiec, Cichą Górę, Januszewo, Aleksandrowo⁵¹. Mieli oni prawo bronić własnej ziemi, a tym samym toż-

⁴⁹ E. Kunitzer, *Deutsche Namen in den ältesten Taufregister – der katholische Pfarrgemeinde Tonningen (Kłodawa), Kreis Warthbrücken*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, H. 7/8, s. 228-234.

⁵⁰ A. Lattermann, *Doppelter Sprachwechsel um Kempen (Wartheland)*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, H. 7/8, s. 242-250.

⁵¹ E. Klinkowski, *Patriotismus und Selbsthilfe einer Posener Hauländergemeinde. Eine Episode aus dem polnischen Aufstand 1794*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland”

samości. Również i w tym przypadku podkreślona została niemiecka obecność w Wielkopolsce, która w odbiorze Klinkowskiego nigdy nie została stamtąd wymazana. Podobnie jak wiele pozostałych prac autorów publikujących na stronach DWZiW w okresie narodowego socjalizmu oraz zaplanowanej germanizacji i identyfikacji Kraju Warty z III Rzeszą tekst ten jest typowym propagandowym dziełem przemawiającym za słusznym okupowaniem zachodnich ziem pokonanej Polski.

W stałym podkreślaniu więzi z niemieckością w Kraju Warty dużą rolę odegrała genealogia, czyli jak określił Ernst Waetzemann – „klan rodzinny” (*Sippenforschung*). Słowo to oznaczało badanie pokrewieństwa oraz łączności krwi w linii seniora rodu. Również genealogia klanu zawarta w księgach kościelnych i urzędach administracyjnych stanowiła dowód. Wyzbycie się tradycji, która współtworzyła chronologię rodziny czy – jak autor określa – „spokrewnionej grupy – klanu”, było zagrożeniem dla tożsamości niemieckiej na terenach przez nich zamieszkiwanych. Przez to Waetzemann dowodził, że poczucie braku identyfikacji, własnej świadomości narodowosocjalistycznej powodował kulturowe wyjałowienie, osłabienie związków z właściwą ojczyzną na korzyść wpływów Polski. Za przykład podał on rodzinną miejscowość Kotlin (*Kortlau*) na terenie Kraju Warty pomiędzy Jarocinem (*Jarotschin*) i Pleszewem (*Pleschau*). Jak wskazał, na 1000 mieszkańców 80% było pochodzenia polskiego⁵². W takim sąsiedztwie zachowanie własnej tożsamości i utrzymanie świadomości narodowej było wręcz niemożliwe. Polacy zasiedlający te tereny jako pracownicy sezonowi stanowili zagrożenie dla rodzimych Niemców. Należało podjąć przeciw temu zdecydowane działania, co przypisać miało w udziale nowym zarządcom Kraju Warty⁵³.

Trwanie na ziemi zamieszkiwanej przez Niemców stało się także celem artykułu Georga Christiana von Unruha. W tekście nawiązującym do przeszłości nie omieszkał wskazać na synów, których ta ziemia wydała. Herosem Kraju Warty okazał się Erich Ludendorff (1865-1937), związany z ziemią poznańską przez pochodzenie (urodził się w Kruszewni koło Szwarzędza). Tak w ideologiczno-propagandowym tonie von Unruh nawiązywał do przykładów niemieckiego trwania społeczności autochtonicznej, z której pochodził narodowy bohater⁵⁴. Pod tym względem genealogia rozumiana jako historia klanu rodzinnego stała się przedmiotem debaty na stronach DWZiW, która pod rządami Greisera uregulować miała również status Niemców bałtyckich. Co więcej, osadnicy ci powinni mieć poczucie silniejszego związku z ziemią zamieszkiwaną przez Niemców od zarania wieków. Przejęcie tych terenów po 1919 r. przez Polskę nie zdołało wymazać z nich więzi z własnym narodem. III Rzesza uregulować miała problem polskości w Kraju Warty, który zgodnie z założeniami jej administra-

1943, H. 7/8, s. 1-50. Szerzej: J. Rogall, *Land der großen Ströme. Von Polen nach Litauen (Deutsche Geschichte im Osten Europas)*, Berlin 2002.

⁵² E. Waetzmann, *Fünfzig Jahre Sippenforscher im Posener Lande*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, Jg. 4, H. 7/8, s. 173-174.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ G.C. von Unruh, *Ergänzungen zur Ahnentafel Ludendorffs*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, Jg. 4, H. 7/8, s. 181-195.

tora stać się miał nazistowskim eksperymentem⁵⁵. Stąd Hitler i bliskie jego otoczenie, podejmując decyzję militarnego zaanektowania zachodniej Polski, miał do tego historyczne i moralne prawo.

Interesującą część czasopisma stanowiły omówienia w każdym wydaniu umieszczone na końcowych stronach. Z reguły były to komentarze poświęcone publikacjom rodzimym i obcym. W szczególności dużą wagę przywiązywano do prac polskojęzycznych dotyczących kultury, obyczajowości i innych lokalnych spraw. Z perspektywy minionego czasu także one okazały się ważnym narzędziem dla propagowania ideologii narodowosocjalistycznej. W kontekście niemieckich badań nad przeszłością Kraju Warty na stronach DWZiW nie mogło również zabraknąć kwestii religii rozumianej jako wiary Kościoła wschodniego. Przykładem służyć może zbiorowa praca z 1939 r. pt. *Chrześcijański Wschód – duchowość i jej postać (Der christliche Osten – Geist und Gestalt)*, wydana jeszcze przed zajęciem Polski. Niklas Andrusjak w dużej części omówienia tej monografii (mającej 408 stron) odnosi się do charakterystyki Kościoła katolickiego i prawosławnego na wschodzie Europy: Polski, Litwy, Ukrainy oraz Serbii, Bułgarii, Rumunii i Rosji. W przeciwieństwie do Kościoła prawosławnego, którego atmosfera odpowiada wewnętrznym potrzebom wierzącej ludności i emanuje harmonią spokoju, katolicyzm Polski przepełniony jest nienawiścią do innych konfesji, przede wszystkim niemieckiego narodu⁵⁶.

W ten sposób nakręcano spiralę niemieckiej nienawiści wobec polskiego kleru. Zwracając uwagę na te porównania, warto zauważyć, że to właśnie obok polskich elit politycznych, inteligencji i szlachty duchowni Kościoła katolickiego w Polsce byli elementem ideologicznie niebezpiecznym. Nienawiść Polaków wobec Niemców, która wobec wyznawców ewangelickiej wiary nasiliła się na przełomie sierpnia i września 1939 r., podsycił polski kler. Jak podkreśliła Ilse Rhode, w szczególności parafie ewangelickie z terenów woj. poznańskiego i pomorskiego narażone były na oddziaływanie antyniemieckiej kampanii⁵⁷. Tak więc po zakończeniu działań wojennych zwrócono uwagę na polski Kościół, jakoby agresywny i nacechowany nienawiścią wobec Niemców. Były zatem podstawy ku temu, żeby po przejęciu rządów w Kraju Warty go atakować. W tym precedensie łatwiej tłumaczono postępowanie nazistów wobec przedstawicieli polskiego kleru umieszczonych na „Specjalnej Księdze Polaków ściganych listem gończym”. Zwłaszcza że oddziaływanie polskiego Kościoła zaklasyfikowane zostało w kategoriach ideologicznie niebezpiecznych. Problem Kościoła na Wschodzie, a w szczególności w okupowanej Polsce, stał się dla nazistów pretekstem do jego zwalczania.

Godne uwagi jest również omówienie przez Lattermanna autorów niemieckojęzycznych prac dotyczących polskiego korytarza. Zgodnie z poglądem naczelnego

⁵⁵ A. Greiser, *Der Aufbau im Osten...*, s. 19-20.

⁵⁶ N. Andrusjak, J. Tyciak, G. Wunderle, P. Werhun, Hrsrg., *Der christliche Osten – Geist und Gestalt*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 2, s. 350-351.

⁵⁷ I. Rhode, *Kriegsschicksale der deutschen evangelischen Gemeinden in Posen und Westpreussen. Ein Gedenkbuch an die Septembertage 1939*, Evangelischer Bund, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 2, s. 326.

DWZiW traktat wersalski i nieprzychylna postawa Francji wobec Niemiec doprowadziły do rewizjonistycznych żądań Hitlera. W pracy zatytułowanej *Francja i korytarz (Frankreich und der Korridor)* wydanej na 120 stronach Friedrich Grimm wskazał na sztuczny twór antyniemieckiej zмовy pomiędzy Polską, Francją i Anglią. Także w omówieniu innej rodzimej pracy wydanej pod redakcją Friedricha Heissa, której już sam tytuł wskazuje na polsko-niemiecki problem międzywojnia: *Niemcy i korytarz (Deutsche und Korridor)*, A. Latterman toczy spór o akt prawny na arenie międzynarodowej przedzielający wówczas Prusy na dwie części⁵⁸. W tonie nazistowskiej propagandy DWZiW wskazało czytelnikom na słuszne postępowanie wobec Polski. Militarne wystąpienie doprowadziło do ponownego wymazania jej z mapy Europy oraz rewizji dotychczasowego porządku na arenie geopolitycznej.

W wydawanych publikacjach na stronach DWZiW ton propagandy III Rzeszy, przede wszystkim antypolskiej i antyżydowskiej, przybrał na sile w momencie zajęcia terenów zachodniej Polski. Tu prym wiodł naczelny Lattermann, biorąc na swoje barki omówienia pracy zatytułowanej *Bibliografia do pytań narodowych i Żydów Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939 (Bibliographie zur Nationalfrage und zur Judenfrage der Republik Polen 1919-1939)*. Wydana w serii publikacji „Bibliografia wojny światowej Instytutu Polityki Świata” (*Bibliographie der Weltkriegsbücher Institut für Weltpolitik*), została opublikowana na 76 stronach⁵⁹. Jak sam tytuł wskazuje, opracowanie jest typową antysemitką propagandą dotyczącą mniejszości żydowskiej zamieszkującej Polskę. Przybliżenie jej czytelnikowi w Kraju Warty wskazywało na istotny problem żydostwa Europy Wschodniej. Zgodnie z intencją Lattermanna zagrażali oni nie tylko Niemcom, ale i całemu światu. Biorąc pod uwagę rok wydania 1943, kiedy na terenie Polski już na skalę masową dokonywano eksterminacji tej ludności, aluzja do wydania niemieckiego nie tyle prowokuje do podjęcia rozważań nad problemem europejskiego żydostwa, ile nad jego rozwiązaniem (*Endlösung*).

Pod tym względem ważna okazała się także monografia Huberta Müllera *Wschód Kraju Warty (Der Osten des Warthelandes)* wydana na 320 stronach. Praca sponsorowana przez referenta Urzędu Propagandy Fritza Gissibla w całości została poświęcona miastu najdalej wysuniętemu na wschód regionu – Łodzi (*Litzmannstadt*). Na stronach tej obszernej książki zauważyć można ducha ideologicznej propagandy III Rzeszy po zaanektowaniu Łodzi. Aglomeracja ta w optyce ideologicznej germanizacji i narodowosocjalistycznej świadomości stać się miała drugim po Poznaniu znaczącym ośrodkiem miejskim. Miasto to przekazane zostało Niemcom zasiedlanym przez osadników bałtyckich. Zajmowali oni mieszkania, niedawne etaty Polaków i Żydów, których uprzednio przesiedlono do Generalnego Gubernatorstwa lub getta. Z reguły były to intratne posady i doskonale usytuowane lokale: „z opo-

⁵⁸ A. Lattermann, *F. Grimm, Frankreich und der Korridor* oraz tenże, *F. Heiss, Deutschland und der Korridor*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 1, s. 293.

⁵⁹ A. Lattermann, *Bibliographie zur Nationalfrage und zur Judenfrage der Republik Polen 1919-1939*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, H. 7/8, s. 357; *Bibliographie zur Nationalfrage und zur Judenfrage der Republik Polen 1919-1939*, [w:] *Bibliographien der Weltkriegsbücherei Institut für Weltpolitik*, Stuttgart 1941.

wiadań mojego ojca, który jako doktor okulista przesiedlony został z Rygi do Łodzi, dowiedziałem się, że gabinet, gdzie zaczął prywatnie przyjmować pacjentów, należał do lekarza żydowskiego pochodzenia. Dodatkowo ojciec mój otrzymał posadę ordynatora w Szpitalu Okulistycznym w Łodzi⁶⁰. Tak Kraj Warty stał otworem dla jego pionierów, którzy poczuć się mieli w nim jak w domu. Nierzadko jednak Niemcy, czując się pewnie, poparli militarnymi działaniami ze strony żołnierzy Wehrmachtu, dokonywali odwetu wobec swoich dotychczasowych polskich sąsiadów za wcześniejsze akty przemocy dokonywane na rodakach. Z doniesień świadków wynika, że na przełomie sierpnia i września 1939 r. organizowane były tzw. marsze śmierci, a ci, którzy przeżyli, wolność zawdzięczali III Rzeszy⁶¹. Donoszą o tym również wspomnienia Theresy Krawelitzkiej, która w początkowych dniach września przeżyła ze strony Polaków wiele upokorzeń⁶². Tego typu relacje zachęcały Niemców do akcji odwetowych na Polakach oraz ułatwiały pozyskanie akceptacji społecznej na wieść o zaplanowanych egzekucjach i wysiedleniach ludności polskiej.

Przedstawiony powyżej zarys działalności DWZiW zwraca uwagę na propagowanie germańskiej tożsamości i świadomości narodowej Niemców zasiedlających Kraju Warty. Wynikała ona ze zbrodniczej polityki III Rzeszy wobec Polski, ideologicznego parcia na wschód oraz chęci poszerzenia niemieckiej przestrzeni życiowej. Pokolenie Niemców z rocznika 1930 należy do ostatnich świadków czasu, których bezpośredni przodkowie byli następnie sprawcami, współsprawcami lub biernymi obserwatorami tych makabrycznych zbrodni. Trzeba tu też dodać, że działali oni zgodnie z obowiązkiem wypełnienia woli ich przywódcy „willige Vollstrecker des Führers”. Natomiast ci, którzy w latach 1939-1945 z niegasnącym zapałem deptali Kraj Warty, porządek administracyjno-społeczny postrzegali pozytywnie jako zwiastun nowoczesnego germańskiego świata. Również redakcja i autorzy DWZiW mieli w tym swój udział i bezsprzecznie propagowali ideologię narodowego socjalizmu. Periodyk trafiał do młodzieży szkolnej i akademickiej z rodzin osadników przybywających na okupowane zachodnie tereny II RP. Nie powinno chyba dziwić, że dokonywane akty eksterminacji jej obywateli pomimo 70 lat od zakończenia wojny nadal prowokują do badań nad jej sprawstwem. Zwłaszcza że młoda generacja historyków, trzecie pokolenie, dostrzega w niej wiele nowych aspektów. W tym kontekście Kraj Warty okazał się segmentem badawczym, w którym okupacja lat 1939-1945 pozostawia po sobie obraz nadal żywy.

⁶⁰ Ernst Johansson, z zawodu notariusz, prawnik i honorowy konsul Szwecji w Kilonii, z przeprowadzonej rozmowy z autorem, Kilonia 5 lutego 2015 r.

⁶¹ K.C. v. Loesch, *Die Verlustliste des Deutschtums in Polen*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 2, s. 325.

⁶² T. Krawelitzki, *Schreckentage in Polen*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 2, s. 327.

Bibliografia

Źródła

Bundesarchiv Berlin Lichterfelde PK

Akte Hans Schemm, Sig. Nr P0020

Prozeß gegen Arthur Greiser vor dem Obersten Volkstribunal, B 162

Opracowania

Andrusjak N., J. Tyciak, G. Wunderle, P. Werhun, Hrsg., *Der christliche Osten – Geist und Gestalt*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 2

Bibliographie zur Nationalfrage und zur Judenfrage der Republik Polen 1919-1939, [w:] *Bibliographien der Weltkriegsbücherei Institut für Weltpolitik*, Stuttgart 1941

Becker M., *Eintragung aus Strelno und Witkowo (Wittingen) im Ältesten evangelischen Kirchenbuch von Rosterschutz (Władysławowo), Kreis Turek*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, Jg. 4, H. 7/8

Bethge E., *Dietrich Bonhoeffer. Eine Biographie*, München 1989

Bernett H., *Nationalsozialistische Leibeserziehung. Eine Dokumentation ihrer Theorie und Organisation*, Stuttgart 1966

Białkowski B., *Reinhard Wittram an der „Reichsuniversität Posen”. Die Illusion einer baltischen Variante des Nationalsozialismus*, [w:] *Deutschbalten. Weimarer Republik und Drittes Reich*, Hrsg. M. Garleff, Köln 2008

Broszat M., *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939-1945*, Frankfurt a.M. 1965

Butkiewicz T., *Okultyzm i myśl ariozoficzna Towarzystwa Thule w ukształtowaniu ideologii narodowego socjalizmu w Niemczech*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Res Politicae” 2009, t. 3

Bömelburg H.J., Kochanowski J., *Niemiecka polityka okupacyjna w Polsce w latach 1939-1945*, [w:] *Polska-Niemcy. Wojna i pamięć*, red. J. Kochanowski, B. Kosmala, Warszawa-Pozdam 2009

Bömelburg H.-J., Musial B., *Die deutsche Besatzungspolitik in Polen 1939-1945*, [w:] *Deutsch-polnischen Beziehungen 1939-1945-1949*, Hrsg. W. Borodziej, K. Ziemer, Osnabrück 2000

Eydt A., *Rassenpolitische Erziehungswissenschaft und Rassenseelenkunde*, „Nationalsozialistisches Bildungswesen. Einzige Erziehungswissenschaftliche Zeitschrift der Bewegung” 1937, 2

Gorsleben R.J., *Hoch-Zeit der Menschheit. Das Welt-Gesetz der Drei oder Entstehen – Sein – Vergehen. Ursprache – Urschrift – Urlage aus Runen geschöpft*, Leipzig 1930

Greiser A., *Der Aufbau im Osten*, [w:] *Kieler Vorträge gehalten im Institut für Weltwirtschaften der Universität Kiel*, Hrsg. prof. dr A. Predöhl, Jena 1942

Hackmann J., *Nowa fala rozliczenia z przeszłością?*, [w:] *Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im Willy’ego Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego, II Zjazd Niemcoznawców, 21-23 listopada 2013*, red. A. Kuropatwa, Wrocław 2013

Haar I., *Historiker im Nationalsozialismus: deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstum” im Osten*, Göttingen 2000

- Heiber H., *Der Generalplan Ost*, „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte” 1958, H. 3
- Heiber H., *Der Generalplan Ost. Dokumentation*, „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte” 1958, H. 6
- Hüttenberger P., *Die Gauleiter. Studie zum Wandel des Machtgefüges in der NSDAP. Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Hrsg. H. Rothfels, Th. Eschenburg, Stuttgart 1969
- Jopke G., *Der deutsche Erstname der Stadt Posen und seine Herkunft*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 1-2
- Kaczmarek R., *Polacy w Wehrmachcie*, Kraków 2010
- Klinkowski E., *Patriotismus und Selbsthilfe einer Posener Hauländergemeinde. Eine Episode aus dem polnischen Aufstand 1794*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, H. 7/8
- Klee E., *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*, Frankfurt a.M. 2005
- Kotowski W., *Die Abwanderung Hermann Rauschning aus Polen (1926)*, [w:] *Beiträge zur deutsch-polnischen Nachbarschaft. Festschrift für Richard Beyer zum 75. Geburtstag*, Hrsg. C.J. Kenez, H. Neubach, J. Rogall, Bonn-Berlin 1992
- Krzoska M., *Volksdeutsche im Warthegau*, [w:] *Umgesiedelt – Vertrieben Deutschbalten und Polen 1939-1945 im Warthegau*, Hrsg. E. Neander, A. Sakson (*Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung*), Marburg 2010
- Krawelitzki T., *Schreckentage in Polen*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 2
- Kranz A., *Reichsstatthalter Arthur Greiser und die „Zivilverwaltung” im Wartheland 1939-1940. Die Bevölkerungspolitik in der ersten Phase der deutschen Besatzungsherrschaft in Polen*, Potsdam 2010
- Krasuski J., *Historia Niemiec*, Wrocław 2002
- Krasuski J., *Zamiast wstępu*, [w:] *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, część pierwsza: *Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej*, red. J. Krasuski, G. Labuda, A.W. Walczak, Poznań 1974
- Kunitzer E., *Deutsche Namen in den ältesten Taufregister der katholische Pfarrgemeinde Tonningen (Kłodawa), Kreis Warthbrücken*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, H. 7/8
- Lattermann A., *C.H. Weise, Chronik der Gauhauptstadt Posen, Berlin 1941*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1941, H. 3/4
- Lattermann A., *Doppelter Sprachwechsel um Kempen (Wartheland)*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, H. 7/8
- Lattermann A., *F. Grimm, Frankreich und der Korridor*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 1
- Lattermann A., *F. Heiss, Deutschland und der Korridor*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 1
- Levine H.S., *Hitlers Free City history of the Nazi Party in Danzig 1925-1939*, Chicago-London 1973
- Liebenfels J.L. von, *Theozoologie oder die Kunde von den Sodoms-Äfflingen und dem Götter-Elektron, eine Einführung in die älteste und neueste Weltanschauung und eine Rechtfertigung des Fürstentums und Adels*, [b.m.w.] 1904

- Loesch K.C. von, *Die Verlustliste des Deutschtums in Polen*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 2
- Łuczak C., *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*, Poznań 1993
- Madajczyk C., *Die Okkupationspolitik Nazideutschland in Polen 1939-1945*, Berlin Ost 1987
- Madajczyk C., *Faszyzm i okupacja 1939-1945*, t. 2, Poznań 1984
- Matelski D., *Ludność niemiecka w Kraju Warty (1939-1945)*, [w:] *Polska – Niemcy – Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce*, red. A. Sakson, Poznań 1994
- Martin K., *Bonhoffer in Finkenwalde. Briefe, Predigten, Texte aus dem Kirchenkampf gegen das NS-Regime 1935-1942*, [w:] *Studien mit Hintergrunddokumentation und Erläuterungen*, Hrsg. K. Martin, L.M. Rathke, Wiesbaden-Berlin 2013
- Menk G., Plantinga S.F.M., „Die Ehre der deutschen Staatsarchivare und Historiker zu wahren”. *Bernhard Vollmer und seine Tätigkeit in den Niederlanden*, [w:] *Das deutsche Archivwesen und der Nationalsozialismus. 75. Deutscher Archivtag 2005 in Stuttgart*, Hrsg. R. Kretzschmar, A.M. Eckert, Essen 2007
- Meyer E., *Die älteste Kathedralschule von Gnesen im Mittelalter*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1941, H. 3/4
- Muckermann H., *Rassenforschung und Volk der Zukunft*, München 1932
- Neubach H., *Statt eine Universität nur eine Königliche Akademie zu Posen 1903-1919*, [w:] *Universitäten im östlichen Mitteleuropa. Zwischen Kirche, Staat und Nation-Sozialgeschichtliche und politische Entwicklungen*, Hrsg. P. Wörster, München 2008
- Piejko R., *Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu w latach 1939-1945. Przyczynek do historii*, „Biblioteka” 2008, nr 11(20)
- Piskorski J.M., *Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie*, Warszawa 2010
- Podlasiak M., *Paul Ssymank – Chronist der deutschen Studentengeschichte*, „Jahrbuch für Universitätschichte” 2002, H. 5
- Pospieszalski K.M., *Niemiecka Lista Narodowa w Kraju Warty. Wybór dokumentów*, Poznań 1949
- Reinhard O., *Niederländische Kolonisation im Reichgau Wartheland*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, Jg 4, H. 7/8
- Reinhardt O., *S. Kozierowski, Badania nazw topograficznych*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, H. 7/8
- Rhode I., *Kriegsschicksale der deutschen evangelischen Gemeinden in Posen und Westpreussen. Ein Gedenkbuch an die Septembertage 1939, Evangelischer Bund*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1940, H. 2
- Roberston E.H., *Dietrich Bonhoefer. Leben und Verkündigung. Mit einer Einführung von Renate Bethge. Aus dem Englischen. Von Marianne Mühlenberg*, Göttingen 1989
- Rogall J., *Land der großen Ströme. Von Polen nach Litauen (Deutsche Geschichte im Osten Europa)*, Berlin 2002
- Rössler M., *Wissenschaft und Lebensraum. Geographische Ostforschung im Nationalsozialismus*, Berlin 1990
- Rutowska M., *Die Aussiedlung von Polen und Juden aus den in das Dritte Reich eingegliederten Gebieten ins Generalgouvernement in den Jahren 1939-1941*, [w:] *Umge-*

- siedelt – Vertrieben Deutschbalten und Polen 1939-1945 im Warthegau, Hrsg. E. Neander, A. Sakson (*Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung*), Marburg 2010
- Schaller H.W., *Der Gau Bayerische Ostmark/Gau Bayreuth – Anspruch und Wirklichkeit 1933-1945*, [w:] *Archiv für Geschichte von Oberfranken*, Bd. 81, Bayreuth 2001
- Schelsky H., *Die skeptische Generation. Eine Soziologie der deutschen Jugend*, Düsseldorf-Köln 1957
- Sobczak J., *Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej*, Poznań 1966
- Ssymank P., *Die Königliche Akademie zu Posen 1903-1919. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Universität in Posen*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1941, H. 3/4
- Stockhorst E., *Fünftausend Köpfe. Wer war was im Dritten Reich*, Bruchsal-Baden 1967
- Schröder M., „Rettung vor dem Bolschewismus”? *Die Ansiedlung der Deutschbalten im Warthegau*, [w:] *Umgesiedelt – Vertrieben Deutschbalten und Polen 1939-1945 im Warthegau*, Hrsg. E. Neander, A. Sakson (*Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung*), Marburg 2010
- Schubert H.H., *Volkspolitische Voraussetzung der Deutschen Volksliste*, „Neues Bauern- tum, Fachwissenschaftliche Zeitschrift für das ländliche Siedlungswesen” 1941, H. 33
- Schultz B.K., *Deutsche Rassenköpfe. 43 preisgekrönte Bilder der fünf in Deutschland vertretenen Hauptrassen*, München 1935
- Vollmer B., *Kölner Siedler im Wartheland*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1941, H. 3/4
- Waetzmann E., *Fünfzig Jahre Sippenforscher im Posener Lande*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, Jg. 4, H. 7/8
- Unruh G.C. von, *Ergänzungen zur Ahnentafel Ludendorffs*, „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift im Warteland” 1943, Jg. 4, H. 7/8
- Wasser B., *Himmlers Raumplanung im Osten. Der Generalplan Ost in Polen 1940-1944*, Basel 1993
- Weinhold H., *Die deutschen Monatsnamen*, Greifswald 1937
- Weiß H., *Personenlexikon 1933-1945*, Wien 2003
- Wildt M., *Generation des Unbedingten. Das Führungskorps Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002
- Wolf G., *Deutsche Volksliste*, [w:] *Handbuch der völkischen Wissenschaften*, Hrsg. M. Falbusch, I. Haar, München 2008
- Wolff-Powęska A., *Doktryna geopolityki w Niemczech*, Poznań 1979
- Wolff-Powęska A., *Pamięć, brzemie i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945-2010)*, Poznań 2011

Summary

**“Niemieckie Czasopismo Naukowe w Kraju Warty”
 (“The German Educational Magazine of the Wartheland”) within
 ideological promotion of the German identity and national-socialist
 awareness: A contribution to the analysis of the Nazi occupation
 in the 1939-1945 period**

“Niemieckie Czasopismo Naukowe w Kraju Warty” (Eng. “The German Educational Magazine of the Wartheland”) was the continuation of the former magazine “Niemieckie Naukowe Czasopismo na Polskę” (Eng. “The German Educational Magazine for Poland”) distributed in Poland in the interwar period. This magazine was firstly targeted on Germans living in the territory of Poland after its regaining independence in 1918. It should be noted that interwar years hampered the editorial work in terms of revisionist subjects due to censorship. After Polish defeat in 1939 in its western part there was an administrative district called *Wartheland*. From this moment on the content of the articles was adapted to the needs of the national-socialist propaganda. The editorial work became an instrument of the ideologists and pedagogues of the Third Reich who called this *Wartheland* the New German East.

As Adolf Hitler had announced, expansion of the German living space came to life. The governor of the *Wartheland*, Arthur Greiser had the plan, which he called „Development of the East”, to settle this region with German settlers within the relocation programme, *Heim ins Reich*. The role of the editorial work was to evoke German national identity and the national-socialist awareness in the minds of the young generation of the settlers.

The magazine’s first target were the pedagogues and educators who had been involved in creation of a new school administration and making it subject to the Reich Ministry of Science, Education and Culture since the beginning of occupation of the western part of Poland. The youths together with their families that were settled into the homes of the displaced Polish people, were supposed to be indoctrinated with the national-socialist ideals. The youngest generation was to think that *Wartheland* had always been a part of the German Reich. The articles emphasized the German rights to occupy the mentioned area and to reintroduce German culture there after the period of the Polish rule. The settlers in those formerly Polish areas were supposed to have the feeling that the Third Reich was a guarantor of stability of their new German home.

